

Montessori van het voetstuk gehaald? Besprekingsartikel van twee recente studies in Nederland

Marjan Schwegman

Hélène Leenders

Bespreking door Marc Depaepe

Beide boeken kreeg ik tijdens de voorbije zomer in Vlaanderen toegestuurd en het was niet alleen het zonnige vakantieweer dat uitnodigde tot lezen. Het opmerkelijke aan die twee Nederlandse studies was dat deze, behoudens het onderwerp, ook nog eenzelfde bedoeling hadden: met name Montessori te schetsen als vrouw van de wereld, wars van de vaak holle retoriek waarmee die pedagogische heldin - ook en vooral in het land van Maas en Waal - was beladen. Daarmee deelden ze onze bekommernis om het pedagogische verleden te 'demythologiseren' (Depaepe, 1997), hetgeen vanzelfsprekend onze initiële belangstelling vergrootte. Deze werd overigens nog extra gestimuleerd, toen bleek dat de beide boeken die met een interval van hooguit een tiental weken waren verschenen, geheel onafhankelijk van elkaar tot stand waren gekomen, hoewel de twee auteurs een aanstelling hadden aan dezelfde universiteit. In het internettijdperk van de uitdijende twintigste eeuw is het dus perfect mogelijk dat onderzoekers op dezelfde plek met eenzelfde onderwerp bezig zijn, zonder maar iets van elkaar te (willen?) weten! In de biografie van Schwegman, hoofddocente cultuurgeschiedenis te Maastricht en bijzonder hoogleraar Vrouwengeschiedenis te Utrecht, wordt immers met geen woord gerept over het proefschrift-in-wording, waarmee Hélène Leenders begin september, eveneens te Utrecht, de graad van doctor in de pedagogische wetenschappen heeft behaald en dat nochtans, via voorpublicaties onder meer in Italië en Nederland, de aandacht van Schwegman had kunnen trekken. Anderzijds komt de studie van Schwegman in de dissertatie van Leenders pas op de laatste bladzijde van het corpus ter sprake, waar in een nootje wordt toegelicht dat de 'zojuist verschenen Montessori-biografie een duidelijk voorbeeld is van hoe we *niet* met Montessori's erfgoed dienen om te gaan' (p. 182). Volgens Leenders draagt Schwegmans studie alleen maar bij tot een nog sterkere mythevorming omtrent de persoon van Maria Montessori. Intrigerend toch allemaal... .

Schwegmans boek brengt vooral een interpretatiekader aan om het leven van 'La Grande Maestra' te plaatsen en te duiden, zij dat daar, zoals ik verder nog zal betogen, naar mijn gevoel (al te) veel speculatie aan te pas komt. Het boek toont onweerlegbaar aan dat Maria bezeten was van een drang naar macht, prestige en geld en dat ze daarbij niet aarzelde om naar de gunst te dingen van zowel de paus als Mussolini. Of die 'onlesbare behoefte' (p. 154) terugging op haar persoonlijke ervaringen als 'bambino insulato' (beledigd kind) of op deze van 'la vita offesa' (het gekrenkte leven), zoals de auteur het ons van in het begin (p. 12) wil doen geloven, is echter een andere, en vooral moeilijk uit te maken zaak. Schwegman toont zich wel een zeer creatieve interpretator van foto's, wat gelet op het ontbreken van bronnenmateriaal over Montessori's jeugd misschien goed uitkomt, maar verder doet ze eigenlijk niet zoveel met de mogelijkheden van de iconologie. Overigens is in een werk met wetenschappelijke aspiraties, dat zich door zijn essayistische stijl weliswaar tot een breed publiek richt, toch enige voorzichtigheid in de interpretatie beter op zijn plaats. In het Woord Vooraf laat Schwegman uitschijnen dat Montessori in Italië een 'tamelijk onbekende figuur' is, waaraan haar in 1999 nog in het Italiaans te verschijnen biografie een einde zal moeten maken. De voorliggende Nederlandse tekst ziet de auteur dan ook als de 'kiem' daarvan. Mijn indruk, gebaseerd op de

persoonlijke contacten met Giovanni Genovesi, de redacteur van het Bolletino van het Centro Italiano per la Ricerca Storico-Educativa (Cirse) (1981-1999), zowel als op de gegevens uit het Repertorio Bibliografico di Storia dell'Educazione van Dario Ragazzini (1986), is evenwel dat er in historisch-pedagogisch Italië veel meer te rapen valt dan wat de in dat opzicht mager gebleven bibliografie van Schwegman vermeldt. Wordt dat trouwens niet bevestigd door de recente bibliografie van Böhm (1999), waarvan de beide auteurs niet meer hebben kunnen profiteren? Even opmerkelijk als tekenend is het dat de auteur de historisch-pedagogische literatuur van buiten Italië (met in begrip van de reeds genoemde voorstudies van Leenders zowel als van bijvoorbeeld de dissertatie van diezelfde Winfried Böhm uit 1967, waarvan naderhand meerdere herwerkingen zijn verschenen) al evenzeer links heeft laten liggen. Misschien had zulks de onder meer in de Vlaamse pers (Schreuder, 1999; Van Crombrugge, 1999) geprezen 'ontdekking' van de ware identiteit van Mario Montessori als buitenechtelijk kind van Maria - iets wat historisch-pedagogische onderzoekers overigens allang wisten - naar de achtergrond kunnen doen verwijzen, al blijft het natuurlijk wel interessant te vernemen (p. 69) dat de vader van dat kind ene Guiseppe Montesano was, die met haar als dokter in de psychiatrische kliniek van de Romeinse hoogleraar Sante de Sanctis samenwerkte. In elk geval had een nauwere aansluiting bij de pedagogische literatuur Schwegman kunnen behoeden voor het frequente gebruik van het verfoeilijke begrip 'pedagogie' ter aanduiding van de educatieve wetenschap(pen).

Werkelijk ontmaskerend vind ik bijvoorbeeld Schwegmans doorprikken van de mythe als zou Montessori Italië's eerste vrouwelijke studente in de medicijnen zijn geweest, een heldenverhaal dat laatstgenoemde naar verluidt zelf de wereld had ingestuurd (p. 44)! Ronduit onthullend is ook Schwegmans verhaal over de manier waarop Maria het financiële monopolie over haar 'onderneming' (p. 154), door een fascistische spion smalend 'La Ditta Montessori & Figlio' (De firma Montessori & Zoon) genoemd (p. 199), in stand probeerde te houden. Ter zake claimde ze bijvoorbeeld een patent op de ontwikkeling van het zogenaamde 'Montessori-materiaal' dat alleen in door haar geautoriseerde werkplaatsen mocht worden aangemaakt, wat haar in de Verenigde Staten in een lastige positie deed verzeilen. Niettemin probeerde zij er dankzij allerhande intriges, die veel weg hebben van een interessant detectiveverhaal, 'de triomferende koningin' te blijven 'die geen anderen naast zich duldt' (p. 127). Ook elders in Europa en met name in Nederland leek de 'dottoressa' zulk een 'Montessori-dictatuur' - de term kwam van Mevrouw Vosmaer-Werker (p. 167) - te willen vestigen. Dat deze pedagogische Heldin van het Vaderland (p. 211), samen met haar zoon, als struikrovers van het Goede (p. 207) ook Mussolini naar de mond wisten te praten - aan die liefde kwam volgens Schwegman pas in 1934 een eind - is tenslotte meer dan ontluisterend. Zo noemde ze hem in 1931 nog een 'strijder (die) wist te winnen zonder te doden en zich zowel in de strijd als in de overwinning liet leiden door liefde in plaats van door haat' (p. 211).

Maar waar vindt Schwegman de bronnen die zeggen dat Montessori's vader al even 'praktisch was als ijdel' (p. 25)? En hoe komt zij als historisch onderzoeker in godsnaam aan de weet dat Maria vaak met haar moeder botste - laat staan dat deze laatste 's avonds in de aangrenzende eetkamer zat te lezen en een sigaret te roken, 'brandend van verlangen' om van haar studerende dochter te horen wat ze die dag had geleerd en beleefd (p. 45)? En waarop baseert ze zich om te beweren dat Maria aan de ambivalente relatie met haar moeder het idee overhield van de opvoeding als een constante strijd? Volgens mij (Depaepe, 1998, p. 33) kan Montessori dat laatste evengoed bij tijdgenoten als George Bernard Shaw, met wie ze overigens enige tijd in relatie heeft gestaan (p. 93), hebben

opgestoken. En wat te denken van de aangehaalde identificatie met Itard's Victor, het opkijken naar de werken van Antonio Stoppani, de vermeende invloed van Blavatsky, de spanning en rivaliteit met haar minnaar Montesano, de nawerking van allerlei pesterijen, de lokgroep van grote heroïsche verhalen (die ze in haar kindertijd nota bene zo vervelend vond), enzovoort? Zijn die niet veeleer op het conto te schrijven van een fijnzinnig inlevingsvermogen van de auteur (ik had het bijna over haar vrouwelijke intuïtie - maar dat zal wel het laatste compliment zijn dat Schwegman van mij wil horen) dan op een minutieuze analyse van historische data? Het ziet er naar uit dat die interpretatie in hoofdzaak het fabrikaat is van een auteur die, om haar werk aantrekkelijker te maken, de postmodernistische toer is opgegaan en de grenzen tussen journalistiek, fictie en 'histoire événementielle' heeft vervaagd, totdat de feiten passen in de rode draad van haar biografische 'roman', in casu het 'idée fixe' dat Montessori daadwerkelijk de hoofdfiguur is van een heldenverhaal, waarmee ironisch genoeg haar mystificatie respectievelijk mythologisering, zij het op een andere manier dan voorheen, inderdaad wordt gecontinueerd (vgl. ook Schreuder, 1999). De Bettelheimse Blauwbaard-interpretatie van het 'snijtafelverhaal' vormt daar allicht het beste bewijs van. Veel liever dan zulke geforceerde literaire hoogstandjes - want schrijven kàn Schwegman - had ik, als historisch-pedagogische onderzoeker, meer informatie gekregen over bijvoorbeeld Montessori's relatie met en positionering tegenover de andere genoemde coryfeeën uit de sfeer van de reformpedagogiek (op welk gebied Schwegman de recente historische studies zoals die van Oelkers al evenzeer negeert): de invloed van Bergson (p. 99), de rivaliteit met Decroly (p. 98 en 219), de aanvankelijke sympathie voor Ellen Key (p. 86), de mogelijke verwantschap met Steiner via de theosofie, enzovoort.

Zulke vertrouwdheid met de eigentijdse, internationale historisch-pedagogische literatuur is wel in meerdere mate terug te vinden bij Leenders, maar het lijkt erop dat deze auteur daar verder weinig mee aanvangt. Veel meer dan een verwijzing naar de oppervlakkige gelijkenis met de processen die het onthaal van Pestalozzi's denkbeelden naderhand hebben bepaald (p. 39), levert het gebruik van Oelkers' theoretisch kader voor de probleemstelling alvast niet op. En ook in het besluit wordt slechts heel even stilgestaan bij de 'opvallende parallelle' (p. 175) met Steiners Waldorfscholen en Petersens Jena-plan in de eerste jaren van het Derde Rijk. Leenders beperkt haar studie - en dat is uiteraard haar volste recht - tot wat zij een 'receptiegeschiedenis' noemt van Montessori's methode in het tussenoorlogse Italië. Eigenlijk hoorde ik liever spreken van ontwikkelings- of werkingsgeschiedenis, want de 'methode' vormde in het Italië van de jaren twintig en dertig allesbehalve een afgewerkt product dat zomaar aan de buitenwereld werd afgeleverd, wat overigens in het boek zelf ten overvloede wordt aangetoond. Bovenal illustreert dit 'case-study-achtig verhaal' (p. 12) op indringende wijze dat de geestdrift voor een bepaalde opvoedingsmethode geen alibi kan én mag zijn om de 'kritische reflectie' in de omgang met het kind zomaar buiten spel te plaatsen. 'Als mijn studie getoond moge hebben', zo concludeert de auteur, 'welke bezwaren er kleven aan de overlevering van een in bepaalde opzichten zeer waardevol pedagogisch gedachtegoed op basis van mythevorming en te weinig kritisch-gedistantieerd omgaan met de conceptie, dan heb ik bereikt wat ik wilde' (p. 182). En dat heeft ze. De 'tekstkritische' analyse van Montessori's *Metodo*, zowel als het bijkomend archiefonderzoek over de handel en wandel van de betrokkene rekent inderdaad op overtuigende wijze af 'met de door Montessori zelf veronderstelde culturele en politieke ongebondenheid van haar pedagogiek' (p. 13). Leenders laat zien dat Montessori, ondanks een duidelijke lijn van continuïteit in haar denkbeelden, in de diverse edities van haar hoofdwerk bepaalde passages schrapt en verandert in functie van een zo breed mogelijke verspreiding van haar

methode. Dergelijke strategische 'aanpassingen naar de vorm' - om allereerst de katholieken op haar hand te krijgen -, bestonden bijvoorbeeld uit het toevoegen van bijbelcitaten en het verwerven van de apostolische zegen van Paus Benedictus XV in 1918. Nog subtieler was haar ingreep ten aanzien van het experimentele onderzoek, waarvan Leenders overigens beweert dat Montessori, op het verzamelen van enkele antropometrische gegevens over het kinderlijk gewicht en dito schedelomvang na, er geen heeft uitgevoerd (p. 28-29). Volgens Leenders was het veelvuldig gebruik van woorden als proefondervindelijk, experimenteel, natuurwetenschappelijk en dergelijke niets anders dan 'pure retoriek'. Zij hanteerde die woorden om 'haar boodschap, haar overtuiging kracht bij te zetten, maar in werkelijkheid is haar wetenschappelijkheidsclaim op weinig gebaseerd' (p. 33). Voorwaar voor Montessori-adepten in en buiten Nederland een ontzuivering van formaat! Om de katholieke goegemeente, die in het tussenoorlogse Italië van al dat positivistisch gedoe maar weinig moest hebben, recht in de ogen te kunnen kijken, trok ze er in de derde editie van haar 'Methode' (1926) de aandacht op, dat 'haar "proeven niet zozeer geleid hebben tot een wetenschappelijke pedagogiek, zoals de Italiaanse titel van het boek doet vermoeden", maar tot 'de ontdekking van (het verheven wezen van) het kind'"(p. 39).

A fortiori geldt die 'politiek-pragmatische' instelling van Montessori voor het fascisme, een houding die in de Italiaanse Montessori-historiografie (of moet ik schrijven 'hagiografie'?) wel eens wordt uitgelegd vanuit de veronderstelling dat de 'grote meesteres' werd gedwongen om mee te werken met Mussolini. Deze hypothese, die enkel op secundaire bronnen berust, valt evenwel als een kaartenhuisje in elkaar wanneer men, zoals Leenders én Schwegman, in de archieven gaat pluizen van onder meer de Staat (opmerkelijk in dat verband is wel dat Leenders het steevast heeft over het 'Archivo Centrale dello Stato', terwijl Schwegman het houdt bij 'Archivo Centrale di Stato'...). Daar duikt onwillekeurig het beeld op van het grote opportunisme van Montessori, die aansluiting zoekt bij personen en groepen met macht: behalve de katholieken (met inbegrip van de paus zelf), zijn dat voorts de 'idealisten' (waardoor de Montessori-pedagogiek ook een plek verwerft binnen de nationale schoolhervorming van Gentile uit 1923), en naderhand de fascisten (Leenders, p. 44; zie ook Schwegman, p. 190-211). Uit de bewaarde correspondentie blijkt hoe de druk op de Duce, die reeds als nog 'onbekende en ernstige journalist' in de ban raakte van haar methode (Schwegman, p. 125), gaandeweg werd opgevoerd om persoonlijk - dus boven en buiten het bevoegde ministerie van onderwijs om - te interveniëren ten gunste van de Montessori-beweging (Leenders, p. 73). Voorbeelden daarvan zijn legio. Leenders (die zich hier naar mijn gevoel al teveel verliest in uitweidingen betreffende de fascistische stijl en de idealistische pedagogiek hetgeen de eenheid van haar onderzoek helemaal niet ten goede komt) wijst er onder meer op dat de voor haar 'maatschappij-kritische' idee van Montessori 'dat de maatschappij gezond wordt via normalisatie van kinderen' - een kwalificatie waarmee ikzelf trouwens nogal wat moeite heb (zie Depaepe, 1994) - 'werd gerealiseerd in de fascistische Staat waaraan, net als de Montessori-pedagogiek, psychische en fysieke gezondheid inherent zijn' (p. 153). Nog het duidelijkst van al kwam Montessori's geflirt met het fascisme, volgens Leenders, tot uiting op het Montessori-congres van 1934, dat de week na Pasen in Rome doorgang vond. In haar rede, die Leenders integraal publiceert, betuigde Montessori openlijke steun aan het politieke regime, zonder evenwel het woord fascisme daarbij in de mond te nemen. Ik citeer: 'een ding dat op mij als medicus diepe indruk heeft gemaakt [is het feit, dat] dit land, dat als verloren werd beschouwd door de malaria, heden vruchtbaar is geworden, [en dat hier] de arbeiders gelukkig zijn als in een tuin. Ziet u niet de wonderen van en omgeving waar de mensen (...) de weg van de activiteit; de productieve activiteit, en de weg van de normalisatie ingeslagen

hebben?' (p. 169).

Merkwaardig is op zijn minst dat wat Leenders als hoogtepunt van samenwerking aanziet tussen de 'fascistische politiek' en de 'Montessori-pedagogiek' - de 'broer' en de 'zus', de 'prins' en de 'prinses' van het wedergeboren Italië (p. 168) - door Schwegman juist wordt gekarakteriseerd als de aanleiding tot de 'definitieve ineenstorting' van het samenwerkingsverband (p. 209). Daar waar Leenders de pracht en de praal van het congres onderstreept - het vond plaats in het Kapitoool, er waren toeristische uitstapjes én een ontvangstreceptie door de burgemeester -, vermeldt Schwegman een incident dat zich zou hebben voorgedaan tijdens de rede van Maria over 'haar methode en de vrede' (een thema dat in de door Leenders gepubliceerde tekst echter geenszins wordt aangeraakt!): 'Gelukkig werden Italiaanse kinderen, zo merkte een fascistische waarnemer op, ondanks de Montessori-propaganda voorbereid om het "Fascistisch Tijdperk in te wijden met het heldenbloed van duizenden en nog eens duizenden Zwarthemden". Spoedig zou er fascistisch heldenbloed vloeien in Abessinië, nu beperkte het geweld zich nog tot retorisch gebral, waarvan ook iets doordrong tot de zaal waar Maria haar lezing hield. Verveeld door wat volgens de fascistische waarnemer een slaapverwekkend verhaal was, begon een groepje jonge Italiaanse onderwijzers achterin de zaal luid te praten. Op een gegeven moment ging het gepraat over in afkeurend gefluit. Dat deed voor Maria de deur dicht. Zij onderbrak haar betoog en stuurde Mario naar achteren om te kijken wat er aan de hand was (...) Mario kwam weer naar voren en fluisterde een paar woorden tegen zijn moeder, die daarop haar papieren opborg en haar lezing met een paar woorden abrupt beëindigde, duidelijk "geïrriteerd en ten prooi aan hevige verwarring"' (Schwegman, p. 209-210). Eén zaak lijkt alvast voor de hand te liggen: Leenders heeft het bewuste getuigenverslag van de fascistische waarnemer vermoedelijk niet gezien en omgekeerd heeft Schwegman het verzuimd om dat verslag met de rede van Montessori te confronteren... . Misschien had onderlinge communicatie tussen de auteurs, die overigens ook op andere punten vruchtbaar zou zijn geweest - Leenders voert bijvoorbeeld prachtige voorbeelden aan van de door Schwegman schier onlesbaar genoemde geldzucht van Maria - dit soort tegenstrijdigheden kunnen verhinderen. Maar het voordeel ervan is natuurlijk dat ze nog tot meer detail- én archiefonderzoek nopen... .

Hoe het verder ook zij, beide auteurs - en dat siert hen - zijn er mijns inziens voldoende in geslaagd scherprechters te zijn met een menselijk gelaat. Zonder Montessori te veroordelen, portretteren ze haar als mens van vlees en bloed, met haar fraaie, maar ook en vooral minder fraaie kanten en kantjes. Of Montessori daarmee van het voetstuk is gehaald, valt mijns inziens sterk te betwijfelen. Mensen kunnen immers maar 'groot' zijn, ondanks én dankzij de menselijke context, en deze is en blijft hoe dan ook onvolmaakt... .

Literatuur

Böhm, W. (1967). *Maria Montessori. Hintergrund und Prinzipien ihres pädagogischen Denkens*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.

Böhm, W. (red.) (1999). *Maria-Montessori-Bibliographie 1896-1996*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.

Bolletino CIRSE, 19 jgn., 36 nrs. (1981-1999).

Crombrugge, H. van (1999, 15 juli). *Het kind van de rekening. Biografie van onderwijsvernieuwer Maria Montessori*. Standaard der Letteren, p. 13.

Depaepe, M. (1994). 'Normalisatie' of 'normalisering'? Bedenkingen omtrent de (on)verenigbaarheid van een orthopedagogisch én een historisch-pedagogisch concept. In W. Hellinckx & B. Maes (red.), *Over de zorg voor personen met een mentale handicap. Orthopedagogische reflecties. Liber Amicorum aangeboden aan Prof. Dr. M. Van Walleggem ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de Afdeling Orthopedagogiek van de K.U. Leuven* (pp. 35-46). Leuven/Apeldoorn: Garant.

Depaepe, M. (1997). 'Demythologizing the Educational Past: An Endless Task in History of Education'. *Historical Studies in Education/Revue d'histoire de l'éducation*, 9, 2, 208-223.

Depaepe, M. (1998). *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Oelkers, J. (1996). *Reformpädagogik. Eine kritische Dogmengeschichte*. München/Weinheim.

Ragazzini, D. (dir.) (1986). *Repertorio Bibliografico di Storia dell'Educazione a cura della Sezione di Storia dell'Educazione*. Firenze: Sansoni editore.

Schreuder, A. (1999, 24 juni). *De grote meesters. 'Maria Montessori 1870-1952', een onthullend portret door Marjan Schwegman*. De Morgen (Café des Arts), p. 24.